

DA STENSEN VAR I PARIS

AF

GUSTAV SCHERZ

Det kongelige Bibliotek modtog i 1967 en værdifuld gave fra Nordisk Insulin Laboratorium (Niels Steensens Hospital) i form af 18 originale breve; alle er skrevet af lægen *André Graindorge*, der midlertidigt opholdt sig i Paris, til en af tidens kendte lærde i Caen, *Pierre-Daniel Huet*, i året 1665, da også *Niels Stensen* opholdt sig i den franske hovedstad.¹⁾ Man føler sig i disse breve netop hensat til den kreds, som omgav ham, de problemer, som drøftedes, og de bøger, som var i mange læsers hænder. Gaven stod i en vis forbindelse med Steno-Symposiet af 1965 i København;²⁾ en af de franske referenter, Dr. J. Schiller, var ved denne lejlighed blevet dybt interesseret i vor store anatoms værk og henledte danske Stensen-venners opmærksomhed på, at brevene var til salg.

For at vurdere deres oplysninger efter fortjeneste, må man holde sig for øje, hvor lidt man ellers kender til Stensens franske tid mellem den 7. november 1664, hvor han første gang er klart bevidnet i Paris,³⁾ til han engang i begyndelsen af oktober 1665 findes på en rejse til Montpellier, hvor han må have tilbragt det meste af vinteren.⁴⁾ De sikre facts kan hurtigt registreres. Vi ved, at Stensen snart blev knyttet til Melchisedec Thévenot (1620-1692), den alsidige lærde rejsende og bibliotekar, i hvis hus han boede.⁵⁾ For Thévenots akademi holdt Stensen mange af sine demonstrationer bl.a. sin berømte Discours om hjernens anatomi, og han fulgte også sin mæcen ud på landstedet i Issy, ofte sammen med sin hollandske ven J. Swammerdam.⁶⁾ Fra Jean Chapelain (1595-1674), kontaktfrembringeren indenfor kredsen, har vi to breve til Stensen, som viser, at vor rejsende kom i levende forbindelse med denne inspirerende poet, polyhistor og alsidige korrespondent.⁷⁾ Disse breve stammer fra årene efter Stensens franske ophold. Endvidere indeholder den unge *Journal des sçavans* et kort stykke, hvori Stensens dissectioner på *École de médecine* omtales som en lærd begivenhed af rang.⁸⁾ Det afsnit i „*Elementorum myologiae specimen*“, der er formet som brev til Thévenot, er også et vigtigt dokument,⁹⁾ og et senere brev

til Thévenot omtaler det indtryk, som mæcenens fromme nièce M. Perriquet gjorde på Stensen. I solkongens Paris havde man let ved at glemme, og det var måske medvirkende til, at Stensens Discours om hjernens anatomi først udkom i 1669.¹⁰⁾

Vore 18 breve skildrer nu det lærde liv i dette Paris i foråret 1665 med Stensen som et sikkert midtpunkt. De viser ham også i forbindelse med en af de mest aktive naturvidenskabelige kredse i den franske provins, hvis inspirator var den naturkyndige filosof og apologet Huet. Pierre-Daniel Huet (1630-1721), til hvem brevene er adresseret, repræsenterer noget af det bedste af fransk lærdom i anden halvdel af det 17. århundrede.¹¹⁾ I ligtalet blev han karakteriseret som „en menneskehjerne, der var en håndbog (epitome) i alle videnskaber“. I året 1665 var han vel endnu ikke trådt stærkt frem, først fem år senere udnævntes han sammen med Bossuet til Dauphinens opdrager, og blev i 1674 medlem af Académie Française. Præsteviet i 1676 tog han, der var en moderat skeptiker med hensyn til fornuftens rækkevidde, sig af troens forsvar og blev især kendt for sin *Censura philosophiae Cartesianae* (Campis 1690). 1685 blev han biskop i Soissons og 1689 i Avranches.

Da Stensen opholdt sig i Paris, var Huet endnu mest knyttet til Caen, hans fødeby. Tidlig moden var han der i sin barndom kommet i Jesuiternes Collège du Mont og begyndte som 13årig at studere filosofi på Caens universitet. Snart kastede han sig også over det geografiske studium og naturhistorien og kom under indflydelse af franske lærere som Peiresc, Mersenne, Gassendi, Boulliau, Naudé og Du Puy, navne, som også kendes fra Stensens Chaos-Manuskript, d.v.s. hans optegnelser fra studentertiden i København.¹²⁾ I årene 1652/53 foretog han en rejse til Dronning Christinas hof i Stockholm og var under rejsen gennem Frankrig, Tyskland, Holland og Danmark levende optaget af land og folk. Dengang har han måske allerede set den unge Niels, thi i København var Huet oppe i Runde Tårn, ligesom han beundrede byens seværdighed: Ole Worms samling af rariteter.¹³⁾

Efter sin hjemkomst kastede Huet sig mere end nogensinde over studiet af medicinen og naturvidenskaberne, og på hyppige rejser til Paris kom han i levende forbindelse med H. L. Habert de Montmor og hans kreds, som førtes videre af J. Chapelain og M. Thévenot. Sammen med lægen Graindorge gjorde han et fremstød for den vågnende fysik og biologi og grundlagde i 1662 l'Académie de physique i sit eget hus i Caen. Det fik sine statuter 1667, men holdt op i 1670.

André Graindorge (1616-1676) stammede også fra en gammel Caen-familie, men havde taget den medicinske doktorgrad i Montpellier, vist-

P.-D. Huet. Usign. kobberstik efter Nic. de Largillière. Ca. $\frac{1}{3}$ st.

nok p.gr. af sin protestantiske oprindelse.¹⁴⁾ Han praktiserede som læge og blev også livlæge hos ærkebiskoppen af Narbonne. Foruden sine medicinske studier interesserede han sig meget for filosofi og naturvidenskab, og var ligesom Huet tilhænger af Epikur og Gassendi. Han havde skrevet en bog „De principiis foetus“. Fra 1661 var Graindorge meget interesseret i luftens vægt, fulgte med i alle eksperimenter desangående rundt omkring i verden, skrev *Aëris statera: de natura, pondere, mensura aliisque affectionibus*, og fik trykt en traktat *De natura ignis, lucis et colorum* (Caen 1664). Graindorge opholdt sig mest i Caen, men når han rejste til Paris eller andre steder, var han i stadig skriftlig forbindelse med Huet. Således også da han i april 1665 på grund af en proces tog til Paris.

Vi vil nu gengive de steder i Graindorges breve til Huet, som direkte nævner Stensen og det indtryk, han gjorde på det lærde Paris. Lad mig dog lige indskyde, at alle disse breve allerede i 1942 blev udgivet på fransk af L. Tolmer, Huet-forskeren, men på grund af krigen vakte de ikke den opsigt man kunne vente. Brevene tilhørte dengang A.-R. R. de Formigny de la Londe. Huets øvrige papirer havde forøvrigt i mange år ligget ret upåagtede i Biblioteca Laurenziana i Firenze. Først efter 1889 blev de mere kendte og i 1899/1900 blev mange af dem publiceret, deriblandt 166 breve af Graindorge til Huet, alle skrevet efter 1665, altså på en måde en fortsættelse af vore breve.¹⁵⁾

I vort første brev af 9. maj 1665 fortæller nu Graindorge om sin ankomst til Paris i begyndelsen af måneden og sine første indtryk. Han var straks kommet i forbindelse med P. Rapin, den ansete latinist, og flere andre Jesuitpatere på Collège Clermont, han henviser til en kirkehistorisk bog, men også til en lige udkommen *Histoire amoureuse des Gaules*. Sit dybeste indtryk fik han åbenbart under et besøg hos Thévenot:

„Jeg overværede sammenkomsten hos hr. Thévenot, hvor jeg havde den glæde at se hr. Stensen dissekere. Han er meget dygtig og skiller sig udmærket fra det. Vi fik ikke den tilfredsstillelse, som vi ventede, vi troede nemlig, at den dissekerede kanin var drægtig. Man var klar over, at vi i Caen også havde kastet os over dissektionen, og hr. Thévenot opfordrede os til at dissekere alle slags fisk, hvad de selv (i Paris) er afskåret fra at gøre. Jeg så skelettet af en frø nydeligt præpareret. En af de tilstedeværende sagde til mig, at den, også efter at man havde fjernet hjertet, levede ret længe endnu. Blindtarmen ('intestin coecum') er et sjældent og monstrøst organ hos kaninerne. Vore hjernesektioner lykkedes som regel mindst ligeså godt som dem, jeg så.“

Den sidste sætning røber Caen-lægens stolthed over sin fødebys anatomiske bedrifter. Rigdommen på dissektionsmateriale, især havets dyr, var karakteristisk for Caen, hvor kanalerne førte havvandet midt ind i byen. Man fik derfra fisk og alle slags skaldyr, men hentede også en fylde af dyr fra enge, hegn og jægerens skove (en dame sørgede endda for en ørn). Og hospitalet leverede ofte lig. Mon ikke dette rige materiale og den deraf betingede levende forskning var en af grundene til, at Stensen senere lovede at ville fortsætte sin rejse med et besøg i Caen?

Det næste brev af 19. maj vidner bl.a. om, at man er i god forbindelse med de engelske lærde omkring Royal Society; man har lige modtaget det sidste hæfte af *Philosophical Transactions*. Man var også stærkt optaget af tidens komet. Denne blev første gang set den 4. december 1664 i Spanien og havde snart tiltrukket sig den lærde franske verdens fulde opmærksomhed. Den 10. januar 1665 var der blevet afholdt et festligt møde i Jesuiternes Collège i Paris. Prinser, prælater og hoffets herrer var tilstede, ligesom lærde, en Roberval, en Boulliau, en Montmor, som diskuterede kometernes oprindelse og virkninger. Stensen kan ikke have været uvidende om dette store møde, som også overværedes af en flamsk læge Phélypeaux, hvem han snart efter i sin *Canis Carchariae*-beretning kalder ingeniosissimus (højt begavet) p. gr. af hans viden om øjets akkommodation.

En af de mest aktive deltagere i denne komet-diskussion var iøvrigt Adrien Auzout (1622-1691) fra Rouen, der under Clermont-mødet

19 May 1665

Je me donne diray très de pure affaire car
je n'ay plus très moy un peu les me
promue subtile mais la Con estamast
général les me prend par d'altit de l'air
blanc demande pour moy la grande : o
premier avec tout le monde qui estam
incertain me donne satisfait que par la
conclusion est pourquoi je me donne de dire
mot / Je prend un plaisir indissoluble de
donner voir si agitez aux pauvres chier
et Mr Steuon fait très avec amour de
est apuyé sur un oeil de chival a dire de
le dire pour me donner que de attendre
aupres de luy demain matin je l'ay pris
de me faire voir en vain ce que je promie
aux deux bouts singuliers Il est toujours de
extero Il a deux patients incurables de
par tout le monde Il a aguis de adiffé de de
de l'homme Il n'est ny papillon ny mouche
qui est hape a son industrie Il est tout
de la ou de me pure si on y a le manoir
de offroy alho temps quel fit il ya 8 jours
m'empêche de voir sur John opulentes

fremførte sin viden om den aktuelle komets bane.¹⁶⁾ Hans indlæg vakte kongens interesse, Auzout blev et af de første medlemmer af Académie des Sciences og fik en kongelig årspension. Hans *Traité du micromètre* kom dog først i 1667. Gnidninger i Paris førte ham så til Italien, hvor Stensen vistnok mødte ham. Men de to mænd lærte åbenbart hinanden at kende allerede i Thévenots kreds, og når Ole Borch i sin dagbog refererer en af Auzouts beretninger, kommer man til at tænke på et kritisk Stensen-brev fra Rom til W. Croone et år senere. Borch skriver: „Auzout fortalte os, at vand- eller landsalamandre, der ligesom firben i stort tal skal forekomme ved Caen, først viser tegn på velvære, når man kaster dem i ilden, som de føler sig draget henimod; men snart bliver de til aske“. Borch tilføjer spydigt, at naturforskerne i Caen havde diskuteret salamandre i et halvt år uden at have undersøgt een af dem, skønt de fandtes der i stort antal.¹⁷⁾

Men Graindorge's brev af 19. maj vidner – midt i sin brogede beretning – om uformindsket begejstring for Stensen's anatomiske dygtighed:

„Det volder mig usigelig glæde at se Dem så optaget af de stakkels hunde. Denne Stensen vækker opsigt. I eftermiddags så vi øjet af en hest. For at sige Dem sandheden, er vi ved siden af ham kun lærlinge. Jeg bad ham om at vise mig et hjerte imorgen formiddag, hvad han lovede med enestående venlighed. Han er altid i aktion. Han har en ufattelig tålmodighed, og ved øvelse har han erhvervet sig en færdighed udover det almindelige. Ingen sommerfugl eller flue undgår hans iver. Han tæller alle benene på en loppe, hvis man kan tale om ben. Det dårlige, ja forfærdelige vejr i de sidste 8 dage forhindrede mig i at se en nydelig operation. De tog en halsåre, som de underbandt, åbnede den under tråden og udskiftede blodet med mælk, som så cirkulerede i kredsløbet. Da de så løsnede tråden og gav blodet frit løb, fulgte mælken med, efter at den havde gjort sin tur. Jeg skal ikke forsømme at vise Dem, hvad jeg har set, thi jeg er verdens mest opmærksomme tilskuer“.

I det næste brev af 30. maj taler Graindorge igen om Auzout og kometen og fortæller bl.a. om et referat, han har fået om R. Hookes *Micrographia* (1665), som Stensen altså straks dengang kan have stiftet bekendtskab med.¹⁸⁾ Atter er brevsriveren stærkt optaget af Stensens dissektioner og forevisninger, som han følger med glødende interesse:

„Da jeg kaldte os lærlinge i sammenligning med hr. Stensen, havde jeg ret. Jeg har aldrig set mage til fingerfærdighed. Med øjet, skalpeller ('ciseaux') og et lille instrument i hånden, som altid vender mod selskabet, lader han os se det, som er værd at lægge mærke til i øjets

bygning. Det glæder mig, at De har løsnet hornhinden uden at berøre årehinden, det er det, han gør ganske fortrinligt, og hvad jeg anså for noget nyt. Jeg så desuden, men på et kalvehovede, visse kirtler over øjet, som ved åbne forgreninger i øjenlåget leverede vædske. Jeg så hans ydre spytkirtelgang (ductus Stenonis, som St. opdagede 1660). Jeg har set fibrenes forløb i hjertet og den beliggenhed, som de bevarer i muskelstrukturen, hvad der viser klart den mekanik, som naturen betjener sig af til muskelbevægelsen. Men disse ting må man selv have set, og det ville falde mig svært at udføre alt, hvad jeg har set, men han giver mig ikke grund til at kede mig her, hvor de almindelige og specielle affærer går med sneglefart.“

Den sig nærmende sommer afbrød åbenbart Stensens demonstrationsvirksomhed i selve Paris. Ingen af Graindorges fire breve fra juni nævner ham udtrykkeligt, dels formentligt, fordi Stensen sammen med Thévenot og Swammerdam tog til landstedet i Issy, og dels, fordi han ønskede tid og ro til egne studier. Graindorges skuffelse viser sig i det næste brev, hvor han nævner Stensen; den 1. juli skriver han midt imellem fysikalske og historiske meddelelser:

„Deres mesterrotte ('maitre rat') minder mig om en mus, som var drægtig med 5-6 små, som jeg for mange år siden dissekerede levende, og det med tilfredsstillelse. Hr. Thévenot var igår sammen med sin hr. Stensen på landet, hvorfor konversationen bevægede sig i almindelige baner, og i lørdags bestilte man intet hos hr. Bourdelot, hvor en Cartesianer ved navn Phélopeaux diskuterede efter Descartes' principper om de regler, som angår mennesket ('matières réglées qui regardent l'homme').“

Skønt personlig fraværende synes Stensens tanker og interesser dog i høj grad at have optaget Graindorge og præget kredsen omkring ham. Den kyndige læser kommer flere gange under læsningen af disse breve fra juni og anden halvdel af juli til at tænke på ham, enten som inspirerende eller selv inspireret, selv om han ikke nævnes direkte; således når man beskæftiger sig med hjernens kar og dens tragt eller den krystallinske vædske i øjet og øjets kirtler. Et spørgsmål er, om Stensens varme interesse for udforskningen af blodet, som han i Firenze og ved Medici-hoffet snart vil lægge for dagen, går tilbage til hans pariservenner. Graindorge taler i hvert fald begejstret om nogle forsøg, under hvilke man udsatte blodet for forskellige kemiske påvirkninger. Man kommer også til at tænke på nogle af de vigtigste anatomiske emner, som Stensen kaster sig over i disse år: lymfekarrene og forplantningsorganerne. På listen over de os bekendte naturvidenskabelige Stensen-

traktater i Opera philosophica¹⁹⁾ opdager vi flere afhandlinger om disse emner; kommentaren dertil må dog konstatere, hvor lidt man med bestemthed ved om, når og hvor disse observationer blev gjort, og man læser med interesse en oplysning som den følgende i brevet af 8. juli:

„I længere tid har hr. Stensen hverken gjort eller udgivet noget. Han har længe været på landet, og når han har arbejdet her, var det for ham selv. Han finder i hjernens bygning nogle små og ret ubetydelige forskelle fra det, som Willis har lært os. Således har jeg til min store sorg ikke set noget til anatomien. Han har sagt mig, at der, hvor halsårerne og årerne under nøglebenet skilles, dannede sig en stor samling af lymfekar; for at lægge dem fri, løftede han hundens skulder og fandt, at de kom fra hovedet, armen og brystkassen, der dannede en art ringe, som jeg ikke kan forklare Dem, da jeg ikke har set dem. Jeg spurgte ham, om han ikke havde fundet mælkekanaler. Han benægtede det, skønt han havde fodret en diende hunhund og havde fjernet dens unger for en hel dag, så moderbrystet var struttende fuldt af mælk, men han kunne aldrig iagttage et specielt mælkeførende kar. Han så, at arterierne og venerne var stærkt udspilede, at mælkekarrene var velforsynede, at lymfekarrene meget snarere fjernede mælk fra moderbrystet end tilførte den“.²⁰⁾

I resten af juli-brevene nævnes Stensen heller ikke udtrykkeligt, men emnerne henleder gentagne gange tanken på hans arbejde og forbindelser i den kommende italienske periode. Således når man i komet-diskussionen drøfter den rolle, som Campani og Divini dengang spillede, de romerske optikere, som også Stensen snart skulle søge personlig forbindelse med.²¹⁾ Endnu mere værdifuld er henvisningen til de muskel-drøftelser, som man må have ført; det var åbenbart dem, som snart blev udgangspunkt for Stensen i hans brev fra Firenze til Thévenot i slutningen af Elementorum myologiae specimen.²²⁾ Disse muskeldemonstrationer synes at have afsluttet Stensens arbejde i denne parisersommer. Vi læser i Graindorge-brevet af 5. august:

„Hele formiddagen har vi været sammen med hr. Stensen, som har vist os forløbet af trådene i hjertets fibre meget klart. Man må koge det, fjerne hjertehinden og følge fibrenes løb. Det kan man ikke forklare. Ligeledes viste han os på tungen et voldsomt væld af fibre fra oven og nedefter, på tværs og på langs. Men det kræver megen flid. Han har yderligere vist os det afløb (‘ductus salivaris exterieur’) fra en kirtel, der væder øjet, og de kanaler, hvorigennem vædskerne passerer“.

De få linier om Stensen i det sidste af disse Graindorge-breve af 1665, som blev skrevet den 16. september, er ikke mindst vigtige. Graindorge

er her ivrigt optaget af mange andre spændende problemer: om Jupiters satelitter og italienernes undersøgelser deraf, om cirkelns kvadratur, om Thévenots rejseberetninger, om Don Quichote etc.; men vi lægger især mærke til hans meddelelse:

„I morges afrejste hr. Stensen med Italien som mål. Han går over Orléans, Bordeaux og gør tysker-turen, og han vil komme tilbage over Lyon. Han har lovet mig at lægge vejen gennem Caen. Han er åbenheden selv og den mest behændige og tålmodige af alle, som beskæftiger sig med anatomi“.

Stensens nøjagtige afrejsedag fra Paris var altså den 16. september, hidtil havde vi kun gisninger at støtte os til i henhold til nogle beretninger om hans besøg i Saumur og Fontevault i begyndelsen af oktober.²³⁾ Nu hører vi også lidt om hans rejseplaner. Han vil til Italien og rejser over Orléans og Bordeaux. Men rejser var dengang meget afhængige af tilfældige omstændigheder; vi ved ikke, om han kom til Caen, og at Montpellier, hvor han faktisk opholdt sig længst næst efter Paris, ikke er nævnt, forekommer mærkeligt. Yderst interessant er, at der er tale om en „tyskertur“ („tour dalleman“, formodentlig identisk med den såkaldte store tur, som tyske og nordiske studerende tog, når de ville se sig om i landet) og en tilbagekomst over Lyon. Når der siges, at Stensen agtede sig over Lyon (‘reviendra’) tænkes vistnok på ruten over Grenoble, Mont Cenis og Turin til Italien.²⁴⁾

Når Graindorge efter det lige citerede stykke endnu tilføjer nogle bemærkninger om dissektioner af fisk og undersøgelser af kirtelsystemet, minder han dermed også om Stensens forskning. Man kommer til at tænke på de banebrydende fiske-dissektioner, som Stensen snart skulle gennemføre ved Medici-hoffet,²⁵⁾ og man konstaterer at hans tidligere opdagelser af mundens, næsens og øjnens kirtler allerede ivrigt sammenlignedes med tidens største kirtelkenders bog: Whartons Adenographia.²⁶⁾ Og man ser altså igen bekræftet, at disse breve fra først til sidst indeholder en fylde af enkeltheder, som gør dem til værdifulde kilder for Steno-forskningen i almindelighed.

NOTER

(1) Kgl. Bibl. Ny kgl. samling 4660 4°. De 18 breve, hvert på 4 sider (deraf 1 adresseside; de første to breves sideformat er 11,2 × 16,5 cm, de andres 15 × 20 cm); de fordeler sig over følgende datodage: Maj: 9, 19, 30. Juni: 3, 10, 17, 24. Juli: 1, 8, 15, 22, 29. August: 5, 13, 19. September: 2, 9, 16. – (2) Historical Symposium on Nicolaus Steno and the Brain Research in the Seventeenth Century. Copenhagen,

August 18th, 19th, 20th, 1965. Jean Schiller, docteur en médecine, docteur ès sciences, holdt sammen med J. Théodoridès, docteur ès sciences, referatet: Sténon et les savants français. – (3) Ole Borchs Dagbog, sml. N. Stenonis Epistolae I–II. Ed. G. Scherz, (Copenhagen 1952) I, s. 11. – (4) Epistolae I, s. 14. – G. Scherz, Vom Wege Niels Stensens (Kopenhagen 1956) s. 61 ff. – (5) Epistolae I, s. 10–14. – (6) Nicolaus Steno's Lecture on the Anatomy of the Brain. By G. Scherz (Copenhagen 1965) s. 63 ff. (7) Epistolae I, s. 13. – (8) Journal des sçavans 23. marts 1665. – (9) N. Stenonis Elementorum Myologiae Specimen, seu Musculi Descriptio geometrica. . . . Florentiae 1667. Se N. Stenonis Opera philosophica I–II. Ed. by V. Maar (Copenhagen 1910) II, s. 95 ff. – (10) Epistolae I, s. 371 f. Op. phil. II, s. 3 ff. – Nicolaus Steno's Lecture, s. 84 ff. – (11) Léon Tolmer, Pierre-Daniel Huet (1630-1721). Humanist-Physicien (Bayeux 1949) 718 s. – (12) G. Scherz, Niels Stensen und Galileo Galilei (Firenze 1967) I: Saggi su Galileo Galilei, s. 13 ff. Jvf. Fund og Forskning, V–VI, 1958–59, s. 19 ff. – (13) Tolmer, Huet, s. 148 ff. (Norsk) Historisk Tidsskrift, II, Kristiania 1872, s. 323–35 (referat, citater og kommentar af Ludvig Daae). Harald Hsøe: Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700. 1963, s. 57 ff., nr. 63 (bibliografi). – (14) Tolmer, Huet, s. 278 ff.

(15) Tolmer, Huet, s. 275 ff. Vore breve blev første gang udgivet af L. Tolmer, Une page d'histoire des sciences. 1661-1669. Vingt-deux lettres inédites d'André de Graindorge à P.-D. Huet, i: Mémoires de l'Académie des sciences, arts et belles-lettres de Caen, n. s. X, 1942, s. 245–337. – (16) Epistolae I, s. 216 f. – (17) Op. phil. II, s. 285 og Epistolae I, s. 185. Stensen sendte dog sin beretning om salamanderen fra Rom den 25. maj 1666. I Caen-akademiet havde man holdt et stort møde om salamanderen og dens forhold til ilden (Tolmer, Huet, s. 215 ff.). Se endvidere R. Rome, Nicolas Sténon et la „Royal Society of London“, i: Osiris (Brugis 1956) s. 245 ff. (18) Sml. V. A. Eyles, The Influence of Nicolaus Steno on the Development of Geological Science in Britain, i: G. Scherz, Nicolaus Steno and his Indice (Copenhagen 1958) s. 176 ff., hvor problemet drøftes, om R. Hookes geologisk-palæontologiske ideer kunne have påvirket Stensen. – (19) Op. phil. II, s. 37 ff. hvor forskellige embryologiske iagttagelser forelægges. – (20) Sml. Op. phil. I, s. 137 og om Willis II, s. 13 ff. (21) Sml. Scherz, Stensen u. Galilei, s. 44 ff. – (22) Op. phil. II, s. 97 ff. Hvor Graindorge – i brevet af 29. juli – taler om muskelkontraktionen, forklarer han den med en af Stensens tegninger af musklens sener og fibre. – (23) G. Scherz, Niels Stensen paa Rejse i Frankrig, i: Gads danske Magasin, xxxvi, 1942, s. 371. – (24) Niels Stensen, Das Feste im Festen ved G. Scherz (Frankfurt a.M. 1967) s. 11. (Ostwalds Klassiker der exakten Wissenschaften, III.) – (25) Op. phil. II, s. 113 ff., 169 ff. G. Scherz, Niels Stensen: Denker und Forscher im Barock. Stuttg. 1964, i: Grosse Naturforscher, xxviii, s. 194 ff. – (26) Op. phil. I, s. 3 ff., 109 ff. – Scherz, Stensen . . . Forscher im Barock s. 149 ff.